

316.612(082)
Г87

Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості

Збірник
наукових
праць

Випуск 4

Старість скрізь призму соціальних стереотипів

Автор статті розглядає природний процес старіння крізь призму існуючої множини соціальних стереотипів. В статті розглядаються та аналізуються тенденції ставлення суспільства до людей похилого віку на фоні сталої демографічної кризи.

The author of the article researches natural process of getting old through the prism of the present quantity of social stereotypes. The article investigates and makes an analysis under the tendencies and attitudes of the society to old people in stable demographic crisis.

Люди похилого віку складають значний соціальний прошарок сучасного українського суспільства, і ставлення соціуму до них відображає рівень його цивілізованості. Саме тому вивчення соціальних стереотипів, що існують стосовно процесу старіння і безпосередньо старості, є досить актуальним.

Загально відомо, що старіння – це природний процес заключного періоду життя, що включає генетично запрограмовані послідовності вікових фаз людини, зміст і тривалість яких носять не лише особистісний, а й соціальний характер.

Аналіз літератури свідчить, що науковцями, як правило, розглядаються проблеми особистісного розвитку, адаптації до змін в суспільстві, самотності та соціального почуття в період похилого віку, основні механізми старіння, психологічні особливості осіб похилого віку у контексті проблеми життєвого шляху (Б. Г. Ананьев, Р. О. Онуфрієва, І. Г. Беленька, К. Вишневська-Рошковська, Є. І. Головаха, І. В. Давидовський, Е. Еріксон, О. В. Краснова, О. О. Кронік, В. Ф. Моргун, Н. В. Паніна, К. Росяк), а також особливості продовження життєвого шляху людей похилого віку (Н. А. Логінова, Г. Томе), приділяється значна увага питанню надання соціально-психологічної допомоги як одного з інструментів соціальної роботи у період похилого віку (Н. П. Щукіна). Кількість наукових праць з приводу ставлення та стереотипів щодо процесу старіння й безпосередньо людей похилого віку залишається незначною.

З виходом на пенсію для людини відбувається зміна соціального статусу, а це у багатьох випадках негативно позначається на

моральному і матеріальному становищі, впливає на психологічний стан, знижує опір до захворювань і адаптацію до змін навколишнього середовища, до того ж в сучасному суспільстві існує значне поширення негативних соціальних стереотипів з приводу старості та безпосередньо процесу старіння.

Метою статті є аналіз природного процесу старіння крізь призму існуючої множини соціальних стереотипів.

Для цього необхідно дослідити: тенденції ставлення суспільства до людей похилого віку на фоні сталої демографічної кризи, а також оцінки та характеристики періоду похилого віку.

Старіння людей є одним з основних показників демографічної ситуації в країні. Для України, як і для інших країн Європи, характерною є тенденція до збільшення частки літніх людей у загальній чисельності населення України. Насамперед, це викликано зменшенням народжуваності та скороченням тривалості життя, зростанням смертності населення працездатного віку. Як справедливо зазначив А. М. Ткаченко, сучасна Україна належить до демографічно старих країн світу [4].

Традиційно дослідники вважають похилий вік періодом, коли особистість майже припиняє трудову діяльність, до того ж відбуваються зміни в усіх сферах життєдіяльності особистості, з'являється підвищена зацікавленість до переживань минулого, зниження інтелектуальної активності та обмеження системи соціальних відносин. Але, як доводить практика, хоча ця верства населення належить до найбільш уразливих, соціально незахищених прошарків, більшість пенсіонерів сьогодення після виходу на пенсію не тільки мають бажання та можуть за станом здоров'я працювати, а й готові «виборювати» своє право у молодих фахівців. Отже переважна їх частина зберігає залишкову працездатність. О. П. Горбушина, спостерігаючи за людьми похилого віку, зазначає, що вихід на пенсію без належної психологічної підготовки призводить до депресії, яка пов'язана з втратою суспільних та культурних зв'язків, що були в наявності раніше, тому 60 % пенсіонерів хотіли б і надалі працювати [1, с. 64]. При аналізі соціального статусу людей похилого віку постають досить переконливі аргументи того, що у сучасному суспільстві люди похилого віку є тягарем для працездатного населення, що підкріплюється зростаючою тенденцією примусового скорочення зайнятості пенсіо-

нерів та нехтування їхніми інтересами та потребами. Суспільство більшою мірою звернено до розв'язання проблем та розвитку молоді.

В українському суспільстві існує множина негативних та позитивних соціальних стереотипів, крізь яку сприймається старість. Наприклад, серед негативних стереотипів переважають уявлення про те, що більшість старих людей бідні, вони, як правило, слабкі і хворі та в основному живуть у соціальній ізоляції, є дуже самотніми. Дійсно, традиційно старість ототожнюється людьми із самотністю. Ще давньоримський лікар і вчений Гален першим звернув увагу на те, що самотність є однією з основних причин старіння. Сучасні дослідники теж не залишають поза увагою таке припущення. Р. Онуфрієва при дослідженні самотності людей похилого віку (моніторинг відбувався у 2006 році), зазначає, що 23.1 % респондентів чоловічої статі та 25 % жіночої досить часто почуваються самотньо, постійно почуваються самотньо – 15.4 % та 15.2 % відповідно, зрідка 30.8 % та 28.3 %, практично ніколи – 15.4 % чоловіків та 8.7 % жінок. Результати дослідження свідчать про досить песимістичну оцінку перспектив майбутнього життя, брак почуття внутрішнього задоволення та зростання підтримки з боку держави [2, с. 321-322]. Проблема самотності кожної людини літнього віку посилює почуття соціальної незахищеності та непотрібності взагалі в соціумі та ототожнюється зі значною залежністю від родини і суспільства. Тому ми погоджуємося з дослідницею, що альтернативою медичного втручання є соціальні зв'язки, оточення й індивідуальна діяльність особистості.

Серед позитивних стереотипів можна виділити такі, які стверджують, що саме ця категорія людей вирізняється життєвим досвідом, мудрістю, щирістю по відношенню до своїх дітей і онуків тощо [3, с. 474-475].

Як показує практика, домінують в основному негативні соціальні стереотипи, а саме про бідність літньої людини. Причому означений стереотип вагомо підкріплюється такими показниками, як: низька якість життя людей похилого віку, невеликі розміри їх пенсій, розміри прожиткового мінімуму тощо. Кожна людина по-своєму долає цей період, що зумовлено генетичними та особистісними чинниками, статевою належністю, способом життя на попередніх етапах, атмосферою в родині, соціально-економічною ситуацією в країні. Але, як доводить практика, у суспільній свідомості є всі ознаки так

званої геронтофобії, тобто негативного ставлення до цієї категорії населення. Хоча, наприклад, у багатьох країнах відома й геронтофілія, тобто особлива пошана старих, коли старі люди користуються винятковими привілеями [4]. Ми вважаємо, що ставлення до літніх людей пов'язане, перш за все, з ментальністю тих чи інших націй, а також рівнем виховання та розвитку суспільства в цілому.

16 грудня 1991 року Генеральною Асамблеєю ООН ухвалено Декларацію прав людини похилого віку, яка являє собою збірку етичних норм щодо людей цієї категорії. Так, стан сучасного пенсіонера, який працює, можна схарактеризувати як вкрай нестабільний; більшість із них вважають себе зайвими робітниками, так би мовити «відпрацьованими». На нашу думку, це пов'язано насамперед з психологічним фактором, тоді як з юридичної точки зору Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» ст.11 стверджує, що громадяни похилого віку мають право на працю нарівні з іншими громадянами. Згідно з законом, роботодавцям забороняється відмова у прийнятті на роботу літніх людей та звільнення з мотивів досягнення пенсійного віку [5, с. 338]. Дійсно, на багатьох підприємствах, особливо недержавної форми власності, можна помітити дискримінацію («ageism» – ейджизм) стосовно людей похилого віку. Звичайно, це не є закономірністю, адже більшість роботодавців цінують досвід, професійні якості працівника будь-якого віку. В. Г. Доброхлеб виокремлює 4 типи позицій керівників підприємств по відношенню до літніх людей, а саме: повного виключення, неповного виключення, примусового включення, включення [6, с. 57].

Російський соціолог Т. В. Смирнова у дослідженні про зв'язок процесу старіння та формування професійних деструкцій (під останніми слід розуміти можливість або неможливість виконувати професійні обов'язки представниками певної вікової групи та виявлення механізмів, що заважають цьому) зазначила, що процес старіння є однією з об'єктивних причин виникнення професійних деструкцій, але вплив цього фактора не є «безспірним та безповоротним». Межі цього впливу, на думку дослідниці, значно розширені у масовій свідомості, ніж є насправді [7, с. 27-28]. Так, наприклад, зниження показників інтелекту у літньому віці найчастіше пов'язано з уповільненням швидкості реакцій, через що подовжується час, необхідний

для виконання завдання. Практика ж доводить, що в більшості випадків керівництво бере на роботу літніх людей через низьку оплату праці, а не тому, що саме люди похилого віку є джерелом накопичених роками професійних якостей та досвіду.

Вивчення дослідниками похилого віку як соціологічної категорії довело, що потенціал розвитку особистості існує упродовж усього життя, і не припиняється, як раніше вважав Е. Клапаред [8]. О. М. Писарев справедливо зазначає, що в деяких країнах, які розвиваються, тенденція до поступового старіння суспільства ще не стала значною проблемою. А отже, вона не може повною мірою звертати на себе увагу держави при врахуванні проблеми похилого віку в загальних планах та діях соціально-економічного розвитку, які спрямовані на задоволення основних потреб населення в цілому [9, с. 47]. Таким чином, не зважаючи на існування низки соціальних стереотипів, люди похилого віку були і є невід'ємною частиною населення країни, права яких захищаються Конституцією України та нормативно-правовими актами, а сучасні принципи політики стосовно них містяться у Міжнародних планах дій ООН з проблем старіння. Також люди похилого віку є носіями життєвого досвіду, зробили суттєвий економічний та політичний внесок у розвиток суспільства, а тому мають право на повагу та справедливе ставлення з боку населення і держави. Зважаючи на вищенаведене та враховуючи тенденцію збільшення питомої ваги людей похилого віку у структурі українського населення, специфіку їхнього соціального статусу, формування нових потреб у товарах та послугах, матеріальний стан та непрості умови життя пенсіонерів, виникає необхідність більш ретельного аналізу особливостей соціального забезпечення цієї верстви населення в умовах мінливого сьогодення.

Література

1. Горбушина О. П. Психологические особенности социальной работы с пожилыми людьми // Журнал прикладной психологии. – 2003. – № 2. – С. 63-68.
2. Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006.
3. Тюшня Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика: Навч. пос. – К.: Знання, 2008.
4. Режим доступу: <http://free.infoworks.com.ua>
5. Законодавство України про соціальне забезпечення. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – № 10. – С. 333-349.
6. Доброхлеб В. Г. Ресурсный потенциал пожилого населения России // Социс. – 2008. – № 8. – С. 55-61.

7. Смирнова Т. В. О профессиональных деструкциях в пожилом возрасте // Социс. – 2007. – № 5. – С. 21-28.
8. Вікова та педагогічна психологія: Навч. пос. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К.: Каравела, 2007.
9. Писарев А. Международная политика в отношении пожилого населения и ее социальные и экономические последствия // Международная экономика. – 2005. – № 9. – С. 46-57.

Karolina Rąb

Kibuc – Ideał Życia We Wspólnocie

У статті представлено соціальний портрет кібуци – ізраїльських спільнот, які існують на засадах егалітаризму і соціалізму. Розкрито основні особливості їх спільного життя і принципи трудової діяльності.

This paper is devoted to a social portrait of kibbutz – the Israel communities which exist on the basis of egalitarianism and socialism. The ground features of their common life and principles of labour activity are showed.

Amos Oz, izraelski pisarz i były kibucnik, tymi słowami opisywał kibuc: (...) *to najmniej złe miejsce ze wszystkich, jakie kiedykolwiek widziałem. I najsmielsza ze wszystkich prób.*¹ Izraelskie kibuce są próbą stworzenia wspólnot, opierających się na zasadach egalitaryzmu, socjalizmu. Pionierzy, którzy przybywali do Erec na początku dwudziestego wieku, zakładali rolnicze komuny, które miały pomóc w zbudowaniu państwa, ale także w ukształtowaniu nowego modelu człowieka. Kibucnik szybko stał się symbolem młodego państwa żydowskiego. Opalony, umięśniony, pracujący na roli, w niczym nie przypominał białych, chudych, ubranych w czarne chałaty uczniów ze wschodnioeuropejskich jesziw. Izraelczyk miał być silny, bronić ojczyzny, stronić od religijnych przesądów. Miał się biegle posługiwać językiem hebrajskim, najlepiej jeśli nosił hebrajskie, dumnie brzmiące imię.

Kibuce, dzięki swej pioniersko-socjalistycznej ideologii, szybko zyskały niezwykłą popularność i szacunek w Izraelu. W funkcjonowaniu zaś niewątpliwie pomagały im subwencje państwowe, które szczerze dawała rządząca przez pierwsze trzydzieści lat lewica. Wraz ze zmianą

¹ Amos Oz, *Czarownik swojego plemienia*, s.75, Prószyński i S-ka, Warszawa 2004